

PESNIČKO POVERENJE U TRANSCENDENCIJU

(Dragan Stojanović: *Poverenje u Bogorodicu, Dosije, Beograd, 2007*)

Na koricama nove knjige Dragana Stojanovića reprodukovane su, nimalo slučajno, *Blagovesti* fra Filipa Lipija iz 1443, koje se, kao remek-delo među remek-delima, nalaze u minhenskoj Staroj pinakoteci. Pre nego što ukažemo na sadržaje i domašaje *Poverenja u Bogorodicu*, trebalo bi se zadržati na sceni blagovesti, jer se u njoj kriju važne dimenzije mogućeg pristupa knjizi, ali i dubljim uvidima koje ona u nama nastoji da pobudi. Naime, *Blagovesti* fra Filipa Lipija sadrže prikaz delatnosti koja je u središtu naše pažnje – reč je, razume se, o čitanju.

Kao što biva, ne možemo poći dalje ukoliko ne načinimo mali korak unazad, oslanjajući se najvećma na poglavlje „Simbolički čitalac“ iz *Istorije čitanja* argentinsko-kanadskog autora Alberta Mangela. Mangel pripoveda o tome kako je slikar Simone Martini 1333. godine (dakle sto deset godina pre pomenute slike Filipa Lipija) dovršio svoje *Blagovesti* za središnju oltarsku ploču Duoma u Sijeni; to je najstariji sačuvani oltar na Zapadu posvećen toj temi. Prema ikonografskoj tradiciji, za savremenog posmatrača svaki predmet i svaka boja imali su određeno značenje. Iako je plava boja kasnije, kod Filipa Lipija na primer, postala boja Device (boja nebeske ljubavi, boja istine koja se vidi kada se rasprše oblaci), u Martinijevo vreme ljubičasta boja, u koju je odevena njegova Bogorodica, beše boja autoriteta, ali i bola i pokajanja što najavljuje nadolazeću tugu. Mnogo pre Martinija, anđeoski glasnik, ljubičasta tkanina i ljiljan – što redom pretstavljaju prihvatanje reči Božje, patnje i bezgrešnog začeca – označili su svojstva zbog kojih je hrišćanska crkva želela da se Marija poštuje. Onda je Martini, 1333. godine, u njenu ruku stavio knjigu; knjiga koju Bogorodica čita u potonjim vekovima postala je deo svakog prikaza blagovesti.

Kako dalje piše Mangel, tradicionalno posmatrano, u hrišćanskoj ikonografiji, knjiga ili svitak pripadaju muškomo božanstvu, bilo Bogu Ocu ili pobedonosnom Hristu, novom Adamu, u kojem je utelovljena reč Božja. Knjiga je darovala duhovni autoritet i od najranijih prikaza Hrist je često prikazivan kako obavlja rabinske funkcije učitelja, tumača, učenjaka, čitaoca. Ženi je pripadala drugačija uloga. Nisu se svi slagali s tim. U svojim pismima Eloizi, Abelar je muškarčevoj opsednutosti ratom, nasiljem, čašću i moći, suprotstavljao žensku čistotu duše i uma, „sposobnu da kao prisna prijateljica razgovara s Bogom Duhom u unutrašnjem kraljevstvu duše“.

Martinijeva Marija, kao i ova Filipa Lipija što nas doziva s korica *Poverenja u Bogorodicu*, zahteva drugi, manje površan pogled bez predrasuda. Karl Gustav Jung je u ogledu „Odgovor Jovu“, povezujući Mariju s istočnohrišćanskim pojmom Sofije ili Mudrosti, ukazao da se Sofija-Marija „otkriva ljudima kao prijateljska pomoćnica i zastupnica pred Jehovom, te

da im pokazuje svetlu stranu, pravedan i prijateljski vid njihovog Boga“. Sofija, ili Gospa Mudrost, potiče od drevne tradicije Boginje Majke, čiji se kipovi, takozvane Venerine figure, mogu pronaći po celoj Evropi i Severnoj Africi, počevši od razdoblja između 25000. i 15000 g. p. n. e.

Franački kralj Klovis je oko 500. godine, nakon što je primio hrišćanstvo i ojačao ulogu crkve, zabranio poštovanje Boginje Mudrosti u raznim obličjima – Dijane, Izide, Atene – i zatvorio njene poslednje hramove. Klovis je, kako podseća Mangel, samo sledio reči sv. Pavla (Prva poslanica Korinćanima 1) po kojima je samo Hrist donosilac „mudrosti Božje“. Atribut mudrosti, oduzet ženskom božanstvu, prenet je na ikonografiju u kojoj je Hrist prikazan kao donosilac knjige. Oko dvadeset i pet godina posle Klovisove smrti, car Justinijan je prisustvovao osvećenju tek izgrađene Aja Sofije (Svete Mudrosti). Nijedan od poznatih mozaika Aja Sofije ne prikazuje Mariju s knjigom.

Kad se uzme u obzir ovakva istorijska pozadina, Martinijev ili Lipijev prikaz Marije pred knjigom kao naslednice, a možda i otelotvorenja svete Mudrosti, može se posmatrati kao napor da se obnovi intelektualna moć oduzeta ženskom božanstvu, odnosno, Mangelovim rečima rečeno: „Knjiga koju Marija drži na Martinijevoj slici, čiji nam je tekst skriven, i o čijem naslovu možemo samo nagađati, možda nagoveštava poslednje reči boginje svrgnute s prestola, boginje starije od istorije, učutkane od društva koje je odabralo da svog boga sazda prema muškom liku. Odjednom, u tom svetlu, Martinijeve *Blagovesti* postaju subverzivne“.

Posle čitanje knjige Dragana Stojanovića možemo to isto reći kako za *Blagovesti* Filipa Lipija, naslikane vek docnije, tako i, u izvesnom smislu, za samu Bogorodicu, a onda i za poeziju koja ovakvu Bogorodicu kao poverenicu više, čistije i toplije mudrosti prepoznaje i priznaje.

Prema Stojanoviću, Bogorodici pripada poverenje. Ako se prisetimo prethodno navedenih Jungovih reči, videćemo kako Stojanović ima na umu sličan pesnički doživljaj Bogorodice u svom ogledu o *Četiri kanona* Ivana V. Lalića, koji je posudio naziv čitavoj knjizi. Autor se naime usredsređuje na osmu pesmu prvog kanona, na prvu pesmu prvog kanona i naposljetku na sedmu pesmu trećeg kanona koju, ilustracije radi, navodimo:

*A ti, Presveta, budi
Lek nam od straha noći i sablazni dana
I blagoslov materinski neka razblaži za nas
Gustinu stvarnosti Tvorca, koju podneli ne bi
Da ne postoji privid i u prividu milost,
Kao u telu duh. I moli za nas grešne.*

Bogorodica sriče istoriju „blažim naglaskom/ No što je sročio autor njen, još kad zemlja beše/ Bez obličja i pusta“. Bogorodica „sriče“ knjigu života, kao na *Blagovestima*, toplije od samog Tvorca, dok pesnik, prema Stojanoviću, neguje poverenje u nju na pesnički način u kojem, ako tako možemo reći, sve diskurzivno zadobija auru epifanijskog, čak i ako priznamo da epifanijski doživljaj ne možemo saopštiti neposredno, već samo intuitivno – kao svedočenje o odblescima, kako čitamo na kraju oglada o Laliću, „vrhovnog smisla ove nerazgovetne jave, koja je, najzad, u srcu Božije tajne, iz koga, iz koje, pokrenuto je sve“.

Imajući na umu odlomak iz Jungovog „Odgovora Jovu“, *Poverenje u Bogorodicu* je bogat naslov koji u sebi sadrži metaforičku i intelektualnu snagu svedočenja o transcenciji; poverenje, iako možda ne snažnije od vere, jeste čoveku od vere bliže, brže i toplije, kad je o Bogorodici reč.

Pored predgovora i završnog poglavlja „Umetnost romana“, *Poverenje u Bogorodicu* sadrži sedam poglavlja, podeljena u dva segmenta – dva obimna ogleđa o poeziji, posvećena najpoznatijoj pesmi Laze Kostića *Santa Maria della Salute*, i drugi, naslovni, u kojem su predmet pažnje *Četiri kanona* Ivana V. Lalića. Ova dva obimna poglavlja i produbljene analize pomenutih pesama zauzimaju polovinu knjige. U drugom delu predmet je proza, *Proljeća Ivana Galeba*, Andrićevo pripovedanje o Goji, Crnjanskovi *Hiperborejci*, *Ponornica* Skendera Kulenovića i, naposletku, *Dolazak na kraj leta* Boška Petrovića. Svi tekstovi pojavljivi su se najpre u naučnoj i stručnoj periodici, izuzev poslednjeg, „Umetnost romana“, pisanog za *Politiku*. Najraniji tekst, o Vladanu Desnici, potiče iz 1982. godine, tekst o Crnjanskom objavljen je 1996, dok su ostali pisani tokom poslednje četiri godine.

Pre nego što se upustimo u analizu izvesnih delova knjige, pažnju vredi posvetiti njenom okviru, a to su dva kraća teksta, „Predgovor“, i završni ogleđ, „Umetnost romana“. Ovaj okvir nam, naime, može odmah mnogo reći o nastojanjima Dragana Stojanovića.

Predgovor je zamišljen kao pohvala čitanju – ili pravo rečeno, autorovim rečima, „posvećenom čitanju“ – kao osobenoj delatnosti nesvodljivoj ni na jednu drugu. Tu se odmah mora zastati kako bi se reklo da kada Stojanović kaže čitanje, on misli na čitanje kao delatnost koja nas zaokupljuje, a ne na čitanje kao jednu opštu kompetenciju. Ako sve druge naše delatnosti imaju svoje vrhunce, onda je jasno da je može imati i delatnost čitanja. Svako pravo čitanje je interpretacija, a ona ne može da nas ostavi ravnodušnim; u nju naprosto investiramo sebe – Stojanović bi dodao „najboljeg“ sebe. Najbolje ja, putem književnosti, može da dostigne ono najbolje što drugi, odnosno drugo, ima da mu da. To može da se dogodi u književnosti, u ljubavi – i, kako bi to rekao Džordž Stejner, u svakom vidu dodirivanja transcencije (religija, druge umetnosti). Ovaj momenat je veoma važan i na njega ćemo se još vratiti. Stojanovića, međutim, fascinira to što književnost, uprkos svemu (egzistencijalnim okolnostima), ima šta da nam kaže. No to nije naivno univerzalistički sud. U knjizi je na izuzetan način, posredovano, gotovo simbolički naznačeno da se književnost obraća onima – kao u čuvenom naslovu romana Rejmonda Federmana *Onome koga se to tiče* (*To Whom It May Concern*) – koje ona istinski zanima.

Posebno je stoga važan i kratak ogleđ što se nalazi na samom kraju knjige, naslovljen „Umetnost romana“. Naime, ogleđ počinje konstatacijom da živimo u civilizaciji zlatnog teleta. Šta je umetnost romana u takvoj civilizaciji? Naime, kao što su mislili recimo Bahtin ili Kundera, roman može da ima kognitivnu funkciju, odnosno može da posluži preosmišljanju sopstvenog života. Na koji način? Svakako se vraćamo naslovu *Onome koga se to tiče*. Fikcionalna varka, dočaravanje pluraliteta egzistencije, izbora, putanja, sve to roman može. Najveća vrlina fikcionalnog teksta je što on nema jedno rešenje. Umetnost širi prostor nepredvidljivog – prostor informacije, kako bi to rekao Lotman u *Kulturi i eksploziji* – i istovremeno stvara uslovni svet koji eksperimentiše s tim prostorom i proglašava trijumf nad njim. No pitanje je, i to je možda glavno pitanje koje nam postavlja knjiga Dragana Stojanovića: da li smo u stanju da prepoznamo trijumf umetnosti u govoru bitnih stvari.

Autor ne pokušava da nas prisili da to vidimo, ali nastoji da nas nagovori na gest poverenja. Shodno tome, mora se istaći da on književnosti pristupa izrazito personalistički – u skladu s devizom *onome koga se to tiče* i utisak je da je ovde *ja* važnije od svakog mogućeg *mi*.

Da li smo u mogućnosti da ocrtaemo hermeneutički okvir *Poverenja u Bogorodicu*? Prepoznaćemo u knjizi niz aktuelnih pitanja. Najpre vredi naglasiti kako se u prvom ogledu, ogledu o *Santa Maria della Salute*, nagoveštava jedan od suštinskih problema bavljenja književnošću – a to je postojanje zajedničkog hermeneutičkog horizonta, ili, ako hoćete, skupa referenci koje delimo. U tekstu o Kostiću postavljeno je, dakle, važno pitanje: „Šta iz takozvane ‘opšte kulture’ treba – i *sme* – da utiče na naše razumevanje književnog umetničkog dela?“ Odnosno, postavlja se staro pitanje gde početi i gde stati, odnosno kako odrediti obim referenci koje ćemo uneti u svoju interpretaciju. I ovde Stojanović ukazuje na tenziju između nauke o književnosti i hermeneutike. Nauka o književnosti istražuje reference; pomoću njih, često i uprkos njima, ali svakako kroz njihov odabir, hermeneutika sazda je tumačenje.

U tumačenju će Stojanović tragati za celinom. To može delovati čudno mnogim kolegama što su ponikli na tradicijama formalizma, strukturalizma, ili savremenih kulturalizama, gde na značaju dobija detalj, navodno nauštrb celine. No često se zapravo kroz skraćene i redukovane indukcije smelo juriša na celinu, sve uz preskakanje po koje provalije. Stojanovića zanima celina, i baš u ime nje, njegovo kretanje je oprezno, detaljno, i liči na oprezno napipavanje pravog puta bez smelih skokova.

A celina je zapravo važna. Mnoge velike teze istorije umetnosti, koja se od samih svojih početaka oslanjala na detalj, postale su iluzorne kada su novi tehnički vidovi analize pokazali kako su slikari detalje dodavali doslovno nekoliko dana pre nego što je slika stizala do poručilaca. Važna je celina, naracija, priča, ili – to pre svega zanima autora *Poverenja u Bogorodicu* – doživljaj. Ovom prilikom to možemo opširnije ilustrovati tek na nekoliko primera.

Osnovno pitanje u tumačenju pesme *Santa Maria della Salute* je zašto se javlja Bogorodica i kako se, naposletku, Bogorodica uklapa u ostale delove ove poznate pesme. Naime, na prvi pogled u pitanju je tenzija. Reč je o pesmi o „prejakoj žudnji“ i o neostvarenoj ljubavi – pa se postavlja pitanje: otkud u jednoj takvoj pesmi Bogorodica? „U kakvom je odnosu Bogorodica sa strasnom ljubavnom dramom, ovozemaljskom i onozemaljskom?“ Da li ona može biti potreban, a teško dostižan komunikacioni most?

Stojanović u svojoj analizi priziva i druge Kostićeve pesme (slično je i u ogledu o Laliću). Glavni problem je pesnikov odnos prema neiskazivom. U stvari, čini se da je to osnovni problem književnosti, ili barem lirske poezije, pogotovo one ljubavne. Kostić peva iz rasapa ličnosti – rasapa koji nastaje iz nespojivosti nastojanja pesnikovog ‘ja’ i šireg socijusa koji to ‘ja’ vrednuje, procenjuje i smešta. Da li je Bogorodica jedini mogući sagovornik? Ili, rekao bih drugačije: da li je jedini mogući sagovornik transcendencija? I zaista, u suprotnom, prihvatilićemo da je socijus mera stvari, te da je bolje da pesnik čuti – što društva katkad pesnicima zaista i poručuju. To je važna tenzija o kojoj govori Stojanović. A ta će tenzija uvek ostati utemeljenje svakog vida transcendencije kao dublje čovekove egzistencije. „Vidljivo“ je tu metafora, svet je metafora, ali umetnost pokazuje – i to na personalistički način, za razliku od konfesija – da je vidljivo, da je svet sam uslov za postojanje transcendencije, odnosno vere da nešto, bilo šta, Bog ili ljubav ili kakav drugi gest, oseća-

nje ili stanje kao, na primer, nekonformizam – taj svet transcendiraju. To je, između ostalog, svet koji Stojanović imenuje kao svet u kojem je pristojnost druga reč za licemerje ili skučenost duše. Ali ne mora to biti samo licemerje i skučenost. Čini se da je dovoljno što svet postoji onakav kakav jeste, odnosno onakav kakvim ga vidimo, da bi se pomislilo da postoji nešto što ga ipak transcendiraju, nešto iskupljujuće, dublje i snažnije što ipak, kao ljudi, barem na trenutak možemo dokučiti, osetiti, doživeti.

Kostića zanima taj „primamljiv“ i „dragocen“ život, a poverenica takvog njegovog zanimanja je Bogorodica. I tu se dodiruju astralno i sakralno (naslov poglavlja o Kostiću je „Između astralnog i sakralnog“), jer samo se Bogorodici, u skladu s navedenim Jungovim rečima, može poveriti istina o sebi koja nije za svet, a možda čak ni za njegovog Tvorca.

Težište Stojanovićeve interpretacije leži u sledećim stihovima Kostićeve pesme: „svu večnost za te, divni trenute“ (8, 6), „zemnih milina nebeski kraj“ (11, 6) i konačno, najdalekosežnije od svega iz završne strofe, kako čitamo, „zvezdama ćemo pomeriti pute“. S jedne strane je ovozemaljsko, onostrano, s druge strane su astralno i sakralno. Marija, koja je „sveta“, „blažena“ i „vrela milosti“, i koja je, uostalom, čista lepota, spaja astralne i sakralne dimenzije unutrašnjosti pesničkog subjekta i time iskupljuje sve što je ovozemaljsko. Marija je pesnikov jedini istinski sagovornik što svojom lepotom boji – onoliko koliko je to (pesničkom) jeziku dopušteno – lepotu ovozemaljskih izrecivih reči. Samo Marija miri diskurzivno i epifanijsko.

U ogledu o *Četiri kanona* Ivana V. Lalića nastavlja se ista nit; reč je o odnosu lepote i svetosti. Ovde se Stojanović posebno zadržava na jednoj metafori, iz prvog kanona, gde je Bogorodica označena kao „uljanica božja“. U pitanju je minuciozna i temeljna analiza koja uzima u obzir i savremena teološka znanja, pre svega dijalog sa Hansom Kingom. I ovde je, kao i u Kostićevom slučaju, reč o tenziji između egzistencije i poezije, samo što je ravan izlaganja u pesmama različita – u *Santa Maria della Salute* to je ljubav, u *Četiri kanona* mogućnost saznanja „knjige sveta“.

U ogledu o *Proljećima Ivana Galeba* analizira se Galebov egzistencijalni rezime iskazan u suočenju sa smrću, a roman se postavlja u kontekst *Hadrijanovih memoara* i *Vergilijeve smrti*. U ogledu „S kim razgovara Andrićev Goja?“ autor ubedljivo pokazuje da o poznatom Andrićevom „autopoetičkom“ tekstu pre valja govoriti kao o pripovesti nego kao o ogledu. Ogled o *Ponornici* Skendera Kulenovića, koji o pitanjima transcendencije progovara iz ugla islama, svakako je doprinos prevrednovanju romaneskne tradicije ovih prostora.

Posebno je zanimljiv rad o *Hiperborejcima* naslovljen „Fuga Crnjanskog“. Posle tekstva o Bogorodici, ovde se analiziraju pogledi pripovedača na transcendenciju i to u teškoj egzistencijalnoj situaciji, u Rimu, uoči izbijanja Drugog svetskog rata, kada je lepota bila, razume se, ugrožena. Gde u takvim okolnostima tragati za njom? Narator lepotu nalazi u ovom svetu, u skladu s citatom na kojem se temelji Stojanovićeve analiza:

Bio sam duboko očaran lepotom, geografskom, našeg globa.

Našeg sveta.

OVOG sveta.

Ne onog zagrobnog, o kom religije pričaju.

Zadivljen neprolaznošću, večnim ponavljanjem, života, na OVOM svetu.

Saveznika za takav doživljaj lepote naš pisac nalazi u Mikelandelu kojeg citira: „Mikelandelo kaže, da je sve to lepo i krasno – otići u raj – ali, da ne bi bilo zgoreg da se još malo, *ovde na zemlji*, uživa“. Jedan Mikelandelo, koji je naslikao Strašni sud i napravio Pijetu, ovako, kaže Stojanović, govori, a on je uistinu krupan saveznik Crnjanskog tokom njegovih fikcionalnih rimskih diskusija iz *Hiperborejaca*. Pitanje je samo, i to je na tragu najdubljih misli knjige *Poverenje u Bogorodicu* – kako zadovoljavamo potrebu za transcencijom. Vratio bih se zato još jednom na citat koji sam malopre naveo. Osobito je važna poslednja rečenica: „Zadivljen neprolaznošću, večnim ponavljanjem, života, na OVOM svetu“.

Iako se ovde ne pojavljuje onaj svet, metafizika, ipak se oseća prizvuk transcencije – jer barem je nešto iznad prolaznosti, barem je nešto večno – a to je ponavljanje života na ovom svetu. Kao u Šekspirovom 106. sonetu.

Ali moramo otići korak dalje. Crnjanski ne živi bilo kako u Rimu. On se trudi da živi autentično, uprkos okolnostima, uprkos ljudima, uprkos svemu. I tek živeći tako, postaje zadivljen „večnim ponavljanjem, života, na OVOM svetu“, a njegov boravak u Rimu pretvara se u svojevršno hodočašće. Crnjanski je u tom smislu subjekt s kojim računaju Stojanovićevi pogledi na književnost usmereni pre svega ka dubinama egzistencijalnog iskustva. Otuda često, u *Poverenju u Bogorodicu*, provejava pozivanje na ljubav. Najneposrednije na kraju ogleđa o romanu *Dolazak na kraj leta* Boška Petrovića, gde autor u zaključku piše: „Ljubav spasava. Koliko je to utešno za onog ko nastavlja da živi, toliko, na drugoj strani, ostaje veliko, tamno pitanje o bezutešnosti ljubavi kojoj je dosuđeno da postane deo ovakve egzistencijalne ekonomije haosa u svetu“. Ili, kako bi se moglo reći, ljubav kao epifanijski doživljaj lako upija diskurzivnost sveta. Ili ipak postoji mogućnost iskupljenja za ljubav u svetu?

Ljubav je duboki doživljaj, dodirivanje transcencije – trenutak, kao kod Kostića, koji računa na večnost. Stojanović piše slično kao Džordž Stejner u knjizi *Stvarna prisustva*, u kojoj poredi estetski doživljaj sa stanjem ljubavi i kaže kako je govor o njima tek intuitivni jezički izveštaj o neizrecivom. Dodirivanje granica diskursa u doba kad nas uveravaju kako je sve već u diskursu, zaista može biti subverzivno, samo što svakako nije u pitanju kolektivna subverzija – ako kolektivne subverzije u pravom smislu te reči ikada može biti.

Shodno tome, određeni momenti *Poverenja u Bogorodicu* mogu se dovesti u vezu i sa Stojanovićevim književno-umetničkim tekstovima. Na primer, s julskom pričom „Marijin miris“ iz zbirke *Meseci* (2007). Zbirka nosi podnaslov, u zagradi, „priča o stvaranju sveta i njegovom očuvanju pomoću ljubavi, a sve zato da se ne bi raspao“. Siže se, kao i obično, da lako dočarati, ali ne i pripovedačev ton. Pripovedač u prvom licu govori o svojoj bivšoj ljubavi Mariji koja ga je tokom deset godina posećivala i vodili su ljubav. Marija je potom otišla i pripovedač je više nikad nije video. Ali shvatio je nešto od neprocenljive važnosti, njenim odlaskom njegovo biće nije poreknuto, već je, naprotiv, afirmisano kao autentično, jer je u njega usađena lepota u čistom stanju.

Meni se čini da ogledi iz *Poverenja u Bogorodicu* takođe nešto govore o dodirivanju lepote u čistom stanju u vidu estetskog doživljaja, ili pak doživljaja sakralnog, odnosno doživljaja transcencije bez mnogo metafizike, za šta je književnost, izgleda, najpozvanija. A ovakvo pisanje o transcenciji kao pesničkom ili literarnom momentu *Poverenja u Bogorodicu* gotovo da je u našoj književnokritičkoj literaturi nova stvar.